

Молдаван Л.В., д.е.н., професор,
заслужений економіст України,
гол. наук. співр. відділу форм та методів
господарювання в агропродовольчому комплексі
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

ЕКОНОМІКО-СОЦІО-ЕКОЛОГІЧНА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ТА РОЛЬ ДЕРЖАВИ У ЇЇ ФОРМУВАННІ

Обґрунтовано новий підхід до оцінювання конкурентоспроможності сільського господарства в контексті визнаної світовою агроекономічною наукою і практикою концепції його багатофункціонального призначення.

Розглянуто особливості галузі, які обумовлюють специфіку державної підтримки формування сприятливих умов для розвитку економічно життєздатного, соціально орієнтованого та екологічно здорового сільського господарства.

Ключові слова: конкурентне середовище, багатофункціональність сільського господарства, вирівнювання умов відтворення, соціо-екологічна орієнтація конкурентоспроможності галузі.

Постановка проблеми. Досвід країн, які у різні часи здійснили прориви у конкурентоспроможності аграрної галузі і виходили на перші позиції, засвідчує, що рушійною силою в даному процесі виступає держава. Особлива роль державної аграрної політики обумовлюється специфікою галузі, насамперед тим, що вона на відміну від інших секторів економіки, водночас з економічними функціями (виробництво різних видів товарної продукції), забезпечує виконання рівнозначних і нічим незамінних соціальних функцій (сприяння формуванню національного харчового балансу і продовольчій незалежності країни; забезпечення ефективної зайнятості сільського населення і його осілості та збереження сільського розселення) і екологічних функцій (убезпечення земельних ресурсів від деградації, збереження і відтворення родючості ґрунтів, захист навколишнього середовища від забруднення, підтримка біорізноманіття і агроландшафтів й інш.), які не оплачуються ринком, але є значущими для селянства і суспільства в цілому.

Багатофункціональне призначення сільського господарства визнане світовою наукою і практикою. Документами Конференції ООН з питань навколишнього середовища (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.) багатофункціональність галузі визнана методом розроблення і інструментом аналізу державних політик, спрямованих на її сталий розвиток. Це обумовлює перехід до оцінювання конкурентоспроможності сільського господарства як економічними, так і системою соціальних і екологічних показників, які характеризують рівень його сталого розвитку, тобто розвитку, який, забезпечуючи потреби нинішнього покоління, зберігає потенціал галузі для задоволення потреб людей у продовольчих товарах у майбутньому.

Аналіз останніх публікацій. Пошуку шляхів і способів формування конкурентоспроможного аграрного сектора і окремих видів сільськогосподарської продукції присвячено багато робіт вітчизняних науковців [1–5]. Серед них домінують

підходи до оцінювання конкурентоспроможності сільського господарства за економічними показниками (ціною, собівартістю, окупністю й інш.) та якістю продукції, виробленої підприємствами. У даному напрямі аналізуються і форми та інструменти впливу держави на ці показники.

Невирішені частини проблеми. Водночас за межами цієї оцінки (а, відповідно, і державної політики) залишається оцінювання соціально-екологічної конкурентоспроможності вітчизняного аграрного сектора. Спроби комплексного підходу до державної політики впливу на формування конкурентоспроможного сільського господарства з точки зору його багатофункціональності ми знаходимо в роботах Бородіної О.М. [6], Попової О.Л. [7] та деяких інших вчених-аграріїв.

Метою статті є визначення на основі узагальнення зарубіжної агроекономічної науки і практики та праць вітчизняних науковців базових чинників формування економіко-соціо-екологічної конкурентоспроможності сільськогосподарської галузі та ролі і місця держави у цьому процесі.

Результати дослідження.

Концепція багатофункціональності сільського господарства сформувалася під дією масштабних руйнівних наслідків продуктивістської моделі аграрної економіки, зорієнтованої на зростання виробництва без урахування соціально-екологічної ціни цього зростання, що спонукало світову науку і практику до спільних дій для їхнього упередження. Результатом стала модель економіко-соціо-екологічного (сталого) розвитку, як альтернатива руйнівній моделі економічного зростання. Вперше концепція сталого розвитку сільського господарства набула офіційного інституційного статусу в документах Конференції ООН (1992 р., Ріо-де-Жанейро). З 2000-х років стратегія Спільної аграрної політики країн ЄС включає:

- економічну складову, спрямовану на забезпечення переходу до конкурентоспроможної і динамічної економіки, заснованої на знаннях;
- соціальну складову, що передбачає модернізацію соціальної моделі шляхом вкладення інвестицій у людський потенціал, подолання бідності і соціальної ізоляції аграрного населення, підтримку освіти і підготовку кадрів у поєднанні з активною політикою зайнятості, що у сукупності має полегшувати перехід до економіки знань;
- екологічну складову, відповідно до якої економічне зростання не повинне бути руйнівним у процесі використання природних ресурсів, що має містити Спільна аграрна політика ЄС у її нинішній і майбутніх формах [8].

Таким чином, цим документом багатофункціональність сільського господарства набула офіційного визнання як інструмент розроблення національної політики у кожній країні – члена ЄС [9].

Для реалізації зазначених політик у практичній діяльності в Порядку денному на XXI ст. Конференції ООН визначені державні фінансові (підтримка виробництва і доходів, створення фондів тощо), інтелектуальні (наука, технологія, освіта) інституційні (структурні формування з контролю та впровадження) і юридичні (законодавчо-нормативні й інші акти) засоби, комбінацію яких кожна країна може і має застосовувати відповідно до своїх умов для забезпечення економічно

життєздатного, соціально орієнтованого і екологічно здорового сільського господарства.

Економічну життєздатність галузі формують індикатори, які характеризують ефективність підприємницької діяльності, як то: продуктивність угідь і праці, чистий прибуток на одиницю оброблюваної площі та одиницю вкладеного капіталу; витрати у вартості продукту; частка державної підтримки у прибутку; рентабельність виробництва.

Соціальну орієнтацію господарства характеризують соціальні блага, призначені для суспільства в цілому, та соціальні цінності для людей, які виробляють та споживають сільськогосподарську продукцію. До них, зокрема, відносяться: структура товарної продукції, зорієнтована на сприяння національному харчовому балансу; якість сільськогосподарської продукції, призначеної для продажу у сирому чи переробленому вигляді; диверсифікація діяльності з метою збереження діючих та створення нових робочих місць у господарстві; колективна робота суб'єктів виробництва сільськогосподарської продукції, їх освіта, якість життя та безпека праці.

Екологічне здоров'я галузі характеризують: сівозмінне землеробство; наявність уражених ерозією ґрунтів, їх механічний стан, рівень деградації; баланс поживних речовин; динаміка вмісту органічної речовини; наявність біорізноманіття; рівень хімічного забруднення; органічне виробництво.

Зазначені індикатори у сукупності визначають економіко-соціо-екологічну орієнтованість конкурентоспроможності сільського господарства.

Аналіз світової практики засвідчує активну участь держави в усіх трьох напрямках формування конкурентоспроможного аграрного сектора шляхом реалізації заходів, спрямованих не лише на зміну його конкурентної позиції (статичну конкурентоспроможність), а й на його довгострокову спроможність конкурувати (динамічну конкурентоспроможність).

Фундаментом, на якому вибудовується економіко-соціо-екологічна політика аграрного сектора, виступає оптимально раціональний розподіл земель сільськогосподарського призначення між суб'єктами виробництва (конкуруючими суб'єктами) та організація їх використання з цільовими орієнтирами на:

- збереження і підвищення продуктивності сільського господарства, забезпечення продовольчої безпеки і продовольчої незалежності країни;
- створення умов для ефективної зайнятості і осілості сільського населення, підвищення заробітку і добробуту сільськогосподарських виробників;
- сприяння еколого-економічному облаштуванню сільських територій та людної сільських поселень.

Оптимізація землекористування у зазначеному напрямі забезпечується високим рівнем законодавчої регламентації всіх аспектів земельних відносин, починаючи з визнання осіб, які наділяються правом на придбання (оренду) сільськогосподарських земель, і кінчаючи унормуванням функцій державних інституцій, контролюючих рух земельних ділянок на ринку. За загальноприйнятими законодавчими нормами:

– право на придбання земельної ділянки для ведення сільського господарства шляхом купівлі і/або оренди законодавством у світовій практиці, як правило, надається фізичним особам, які проживають на території їх розміщення, або на невеликій від них відстані (в Данії – 10-25 км). Нерідко встановлюються вимоги і до терміну проживання у сільській місцевості (Данія – не менше 8 років);

– покупці (орендарі) зобов'язані працювати безпосередньо в господарстві на сільськогосподарських роботах;

– покупці (орендарі) земельних ділянок сільськогосподарського призначення мають мати сільськогосподарський диплом або інший професійний документ та/або встановлений термін професійного стажу (Франція – не менше 5 років).

З метою упередження концентрації угідь у руках великого капіталу, з одного, та формування життєдатних господарств, з другого боку, унормуються їх максимальні розміри (Польща – 300 га, Німеччина – 400-500 га, Данія – 150); та водночас механізми уникнення подрібнення фермерських угідь (у Франції, Швеції, Італії, інших країнах земельна ділянка господарства з метою продажу, оренди або дарування включається в обіг цілою).

Регулювання ціноутворення і формування розміру орендної плати має за мету збалансоване вирішення двох завдань – не допустити демпінгу ціни в інтересах фермера, який продає (здає в оренду) свою земельну ділянку, з одного боку, з другого – запобігти спекулятивним операціям на ринку земель сільськогосподарського призначення в інтересах їхнього покупця (орендаря), який приймає «естафету» виробника продукції, та споживача (зростання ціни на земельні ділянки тягне за собою зростання цін на продовольчі товари).

Обов'язковою складовою підтримки оптимального землекористування є фінансова підтримка купівлі земель селянами з метою започаткування діяльності чи розширення господарства (у ЄС купівлю фермерами угідь кредитують кооперативні фермерські банки за ставкою по собівартості, яка ще на 50-70% компенсується державою; в США на кооперативні фінансово-кредитні установи припадає до 50% позик на земельну нерухомість, решта на пільгових засадах додає державне Агентство фермерського обслуговування).

Чинником, що впливає комплексно на конкурентоспроможність сільського господарства, виступає також підтримка об'єднання малоземельних господарств для спільної виробничої діяльності.

Розвиток науково-технічного прогресу і посилення конкуренції зумовили необхідність збільшення земельних ділянок і полів сівозмін для використання нової техніки і технологій, зменшення індивідуальних витрат на створення матеріально-технічної бази з метою зміцнення економічного стану і забезпечення конкурентоспроможності виробництва.

Це спонукало малі господарства через неспроможність індивідуально розширити землекористування шляхом купівлі або оренди до об'єднань у такі організаційно-правові форми, які б, з одного боку, максимально зберігали переваги і принципи функціонування фермерських господарств, з іншого – реалізовували переваги великого господарства.

У Франції, наприклад, першими такими структурами стали сільськогосподарські об'єднання зі спільного господарювання (GAEC) – некомерційні товариства, кожне з яких об'єднує за законом не більше 10 фермерських господарств [10, р. 698–709]. Філософія функціонування GAEC полягає у тому, що утворене фермерськими господарствами, воно функціонує за правилами сімейної ферми, забезпечуючи всім своїм членам право власника на землю, засоби виробництва, вироблену продукцію і дохід та робочі місця.

Водночас об'єднання GAEC дозволяють формувати достатньо великі виробничі структури, що відповідають вимогам сучасних технічних засобів і технологій. Вченими виділяється також соціальна значимість GAEC, зокрема те, що вони створюють умови для передачі господарств від старшого до молодшого покоління фермерських сімей, сприяють оволодінню молодими практикою управління під наглядом досвідчених фермерів, спонукають їх до осілості у сільському господарстві. В GAEC появляються можливості для почергових вихідних днів і відпусток, що в індивідуальних фермах практично неможливо. На таких же засадах функціонують американські партнерства і S-корпорації, німецькі прості товариства, італійські виробничі кооперативи і т.д.

Саме тому їх формування підтримується державою. Для французьких GAEC, наприклад, законодавством передбачено фермерам – їхнім членам надавати значні податкові пільги (до 50%); вони звільняються (повністю або частково) від сплати гербових зборів; їм встановлені більш високі ліміти позик і менші відсоткові ставки. Субсидії, що видаються членам GAEC, на 10–20% вищі, ніж для одноосібних господарств. При формуванні об'єднання держава субсидує до 50% інвестицій в основний капітал.

Слід зазначити, що в Україні відсутня регламентація доступу до земельних ресурсів, що обумовило формування в аграрному секторі олігархічно-латифундистського типу господарювання, гальмування розвитку фермерства, неможливість малим господарствам, які виробляють половину продукції сільського господарства, розширювати свої земельні ділянки до оптимально конкурентоспроможних розмірів. Законодавчо не легалізовано також жодної неприбуткової виробничої структури колективного господарювання, яка сприяла б формуванню умов для підвищення конкурентоспроможності малих господарств.

Цільова державна політика підтримки економічної конкурентоспроможності обумовлюється низкою об'єктивних чинників, з яких виділяються наступні

- для одержання однакового з іншими галузями прибутку сільському господарству необхідно вкладати значно більші обсяги капіталовкладень, що ставить галузь у нерівні відтворювальні умови [11, стор. 273];

- у сільському господарстві застосовується значно більше капіталу у вигляді матеріальних активів з розрахунку на одного працівника, ніж в економіці в цілому, що обумовлює необхідність позичати значні суми грошей для фінансування виробничого процесу [12, стор. 736];

- попит на сільськогосподарську продукцію визначається як нееластичний, що пояснюється в економічній літературі з позицій теорії граничної корисності, в основі

якої лежать фізіологічні потреби і медичні норми споживання різних видів продовольчих товарів;

– ціни і доходи значною мірою змінюються (від 44% до 55% загальної амплітуди коливання) під впливом природно-кліматичних умов, які не піддаються контролю з боку товаровиробників, що обумовлює високий рівень ризику їхнього бізнесу та нестабільність доходів;

– багаточисельні сільськогосподарські виробники завжди знаходяться в економічній залежності від монополізованого промислово-торгово-фінансового капіталу, ціни на послуги якого, на відміну від цін на сільськогосподарську продукцію, не залежать від природно-кліматичних умов і фізіологічних потреб людей і мають постійну тенденцію до зростання.

Особливості сільського господарства об'єктивно обумовлюють неспроможність галузі до самостійного нагромадження і розширеного відтворення, що потребує фінансової підтримки держави для вирівнювання умов господарювання з іншими галузями.

Випереджаюче зростання цін і витрат на засоби виробництва порівняно із зростанням цін на сільськогосподарську продукцію, перевиробництво, значні цінові коливання під впливом природно-кліматичних умов врегульовуються на практиці різними заходами державного впливу на прибутковість виробництва, серед яких: часткові компенсації вартості придбаних нових технічних та інших високовартісних засобів виробництва; запровадження механізмів державного регулювання посівних площ та їхнього розподілу між окремими культурами; квотування обсягів виробництва стратегічно важливих для країни видів продукції; присутність на ринку держави у ролі покупця і продавця з повноваженнями участі в розподілі певної частини виробленої сільськогосподарської продукції з метою збалансування попиту і пропозиції та стабілізації цін на основі законодавчого унормування базових (оптимальних, індикативних, гарантованих) цін на стратегічну продовольчу продукцію; стабілізація доходів виробників сільськогосподарської продукції та їхній захист від агресивних природних і ринкових стихій шляхом державної підтримки страхування, пільгового кредитування, інших заходів, що фінансуються за програмами з державного бюджету.

Державне сприяння доступу сільськогосподарських товаровиробників до кредитних й інших зовнішніх інвестиційних джерел виступає одним із важливих напрямів підтримки фінансового забезпечення їх конкурентної діяльності.

В Україні програма "Здійснення фінансової підтримки підприємств агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів" є однією з найбільших програм за обсягами, що мають тенденцію до зростання. Однак з позиції оцінки ефективності даний захід є малоефективним для сільськогосподарських товаровиробників і занадто витратним для держави.

По-перше, відсоткові ставки комерційних банків для сільського господарства завжди були і є вищими порівняно з іншими галузями.

По-друге, господарства-кредитоодержувачі сплачують банкам відсоткові ставки щомісяця і в повному обсязі. Компенсаційні ж виплати вони одержують від

казначейства із значним (до півроку і більше) запізненням, що певною мірою знецінює кредитну пільгу через інфляційні процеси.

По-третє, комерційні банки висувають такі вимоги до об'єктів застави та їх оцінки, в які вкладається до третини господарств. Як правило, це агро-промислово-торгові компанії, які орендують значні масиви сільськогосподарських угідь і репрезентують великий комерційний капітал, у власності якого є об'єкти застави, що влаштовують кредиторів.

Нарешті, доступ до даної програми за законодавством мають лише сільськогосподарські підприємства. Отже, за її межами, як і в інших випадках, залишаються особисті селянські господарства, що виробляють 70–95% найбільш трудомістких і витратних видів продукції.

Для держави низька ефективність даної програми полягає в тому, що виділені кошти мають дуже короткий термін дії, після якого вони є втраченими і для держави, і для сільськогосподарських підприємств.

Проведені обстеження показують, що такий захід у світовій практиці здійснюється, як правило, лише щодо кооперативних сільськогосподарських банків, які належать господарствам і їх обслуговують. Коефіцієнт корисної дії заходу такого спрямування підвищується через те, що кошти, виділені упродовж певного періоду, осідають у кооперативних банках і стають джерелом "довічного" їх кредитування, тобто, і після того, як програма здешевлення кредитів закінчується, що відсутнє в комерційних банках.

Кооперативні банки забезпечують доступ до кредитування усім своїм членам-клієнтам за собівартістю. При цьому проблеми застави майна і його оцінки не виникає, як це має місце у комерційних банках, оскільки її вирішує не банк, а члени "взаємного поручительського кола", якими є самі фермери-члени кредитного товариства.

Система сільськогосподарської кредитної кооперації охоплює практично весь аграрний світ. Вона забезпечує доступними кредитами як фермерів багатих США, так і виробників сільськогосподарської продукції бідного Пакистану. У США кооперативні банки сформовані у кризові 30-ті роки державою без фермерських внесків згідно рішення Конгресу. В Україні відповідно до ст. 8 Закону "Про банки і банківську діяльність" участь держави у формуванні системи місцевих (обласних) і Національного кооперативних банків обійшлася б в обсязі виплачених за останні 15 років компенсацій комерційним банкам. Однак цей напрям підтримки фінансового стану вітчизняних виробників в аграрній політиці відсутній.

Крім кооперативних структур, важливу роль у кредитуванні фермерів відіграють спеціальні державні небанківські структури (в США, наприклад, це Адміністрація у справах фермерів та Товарно-Кредитна Корпорація).

Виходячи з тієї ролі, яку кооперативні кредитні структури відіграють в інвестиційній діяльності світового фермерства, в Україні необхідно в рамках Закону України «Про кредитні спілки» розробити і реалізувати Програму формування Національної мережі сільських кредитних спілок та їх об'єднань для обслуговування малих господарств, використавши практику країн з малоземельним фермерством (Китаю,

Японії, Польщі, Болгарії й інш.). Важливо також звернутися і до вітчизняного дорадянського досвіду.

Ще одним фінансовим інструментом, який потребує значно менше бюджетних коштів, але є ефективним з позицій цільового впливу на економічні процеси, є Сільськогосподарський гарантійний фонд, призначений зменшити та розподілити ризик банківських структур.

Гарантійний Фонд дозволяє проводити секторну економічну політику. При його створенні процес надання гарантованих кредитів може бути чітко визначеним за:

- секторами діяльності (наприклад, сектор тваринництва, сільськогосподарська кооперація,);

- типами суб'єктів господарювання (сільськогосподарські підприємства, сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, особисті селянські господарства, сімейні ферми тощо);

- типами кредитів (середньострокові чи довгострокові кредити, короткострокові кредити чи лізинг);

- розмірами кредитів, які дозволяють одночасно обмежити категорії підприємств (малі, середні чи великі);

- за цільовими операціями (створення підприємства, організація збутового чи переробного кооперативу, формування молочного стада тощо).

Діяльність Фонду є досить гнучкою і, як державна структура, він може відповісти на потреби в гарантіях в дуже короткі терміни. Фонди, про які йдеться, створені в усіх країнах – нових членах ЄС, тоді як в Україні ця інституція відсутня.

Одним з найважливіших стратегічних напрямів підтримки конкурентоспроможності і доходності сільськогосподарського виробництва є сприяння об'єднанню виробників для спільних дій на ринку. Практика засвідчує: чим більше комерційних ланок віддаляє первинного виробника від кінцевого споживача, тим нижча буде ціна для першого і вища – для останнього учасника процесу купівлі-продажу. І навпаки, чим менше посередників між ними, тим краще умови для формування цін виробництва. Оптимізація каналів розподілу продукції шляхом зменшення кількості в них автономних суб'єктів підприємництва можлива кількома шляхами, серед яких основним є організація самими виробниками за підтримки держави кооперативних й інших некомерційних об'єднань, яким передається значна частина функцій з просування продукції до вигідного споживача. У країнах ЄС фермери реалізують через кооперативи 68–70% основних видів товарної продукції.

Участь держави у формуванні кооперативних структур здійснюється шляхом субсидій в основний капітал, звільнення їх від цілого ряду податків, в т.ч. на нерухомість, оплати спеціалістів кооперативів у перші роки їх становлення, надання пільгового кредитування і т.д. В Україні підтримка кооперативів не стала стратегічною складовою аграрної політики, кооперативне законодавство містить багато прогалин, що у сукупності з цілим рядом інших чинників практично унеможлиблює кооперативний розвиток. У результаті канали збуту продукції монополізовані багаточисельними посередниками, які присвоюють собі значну частку ринкової ціни

на сільськогосподарську продукцію (наприклад, українські виробники одержують від ціни ФОБ на зерно 50–52%, тоді як ферми ЄС – 70% і більше).

У здешевленні витрат на просування продукції на ринок та підвищення цінової її конкурентоспроможності важливу роль відіграє інфраструктурне забезпечення обмінних процесів.

Маркетинговий сектор інфраструктури ринку формують аграрні товарні біржі, оптові сільськогосподарські ринки, оптові торгові центри сільськогосподарських кооперативів, оптові фірмові бази й інші структури, місія яких – виявлення ринкових цін як цін реального попиту і реальної пропозиції.

Держави підтримують фінансування створення і функціонування оптових ринків як обов'язкових елементів маркетингової інфраструктури, які сприяють підвищенню ефективності і конкурентоспроможності фермерських господарств і, як наслідок, зростання їх доходів, що активізує процеси розширеного відтворення (У Франції, Іспанії, Польщі, наприклад, державна частка у створенні зазначених ринків становить 51–67%). Необхідно також зазначити, що вкладення в організацію оптових ринків сільськогосподарської продукції, які створюються за участю держави, не передбачають заробляння дивідендів.

В Україні, на відміну від країн ЄС, держава підтримує приватні комерційні ринки, мета яких – максимізація своїх прибутків. Оптові торги на них відсутні, а вартість торгових місць, доступ до складування продукції на території ринків, інші послуги для малих і середніх господарств недоступні. Водночас широкий доступ до них має адекватна вітчизняній імпортна продукція. Зазначене у сукупності потребує удосконалення інституційних засад створення і функціонування таких оптових ринків.

Значних витрат і зусиль потребує впровадження стандартів щодо якості і безпеки продукції, особливо тієї, яка виробляється в малих і середніх господарствах. Без цього вона не лише не вийде на зовнішні ринки, а й в умовах функціонування зон вільної торгівлі буде витіснена і з внутрішнього ринку. Частка цієї продукції в готових продовольчих товарах коливається від 40 до 50 і більше відсотків. За підрахунками фахівців, на впровадження стандартів щодо якості лише тваринницької та плодоовочевої продукції потрібно до 900 млн євро [13]. Без участі держави у цьому затратному процесі, як засвідчує досвід країн – нових членів ЄС, вирішення даної проблеми неможливе.

Соціальна орієнтація конкурентоспроможності сільського господарства забезпечується комплексом програм державної підтримки, спрямованих, насамперед, на збереження наявних і створення нових робочих місць, збереження річного обсягу робочого часу, підвищення ефективної зайнятості членів фермерських сімей і найманих працівників.

Для малих господарств у цьому напрямі поширеними є програми підтримки розвитку агротуризму, участі держави у диверсифікації фермерської діяльності шляхом стимулювання переходу на виробництво тваринницької й інших трудомістких видів продукції, які є низькорентабельними, але необхідними для споживчого кошика, розвитку допоміжних несільськогосподарських виробництв.

Виділяються програми підтримки організації переробки самими господарствами виробленої ними сільськогосподарської продукції (в Індії держава фінансує будівництво цукрових заводів і передає їх фермерським переробним кооперативам у довгострокову оренду з викупом по собівартості, що значно підвищує конкурентність цукрової тростини і продукції її переробки).

Підтримка екологічних функцій сільського господарства виникає у зв'язку з необхідністю у процесі використання земельних, водних й інших природних ресурсів як засобів виробництва зберігати і відтворювати їх продуктивну силу.

До заходів, які оплачуються в країнах ЄС державою, відносяться:

- збереження навколишнього середовища;
- збереження біорізноманіття;
- належне утримання худоби і птиці;
- перехід на біологічне сільське господарство;
- заліснення виведених із обробітку деградованих сільського сподарських угідь;
- збереження та покращення лісів, що належать фермерським господарствам;
- реконструкція польових лісозахисних насаджень.

Винагорода (компенсація) за здійснення зазначених й інших екологічних заходів встановлюється для господарств загалом у сумі, що становить 30% від суми витрат (втрат), господарств, розміщених у несприятливих умовах – 40%, для молодих фермерів – відповідно 45 і 55%.

Господарства, які переходять на біологічне сільське господарство, можуть одержати винагороду у перші 2 роки по 30%, наступні 2 роки – по 15%, п'ятий рік – 10% від суми витрат.

Формування економіко-соціо-екологічної конкурентоспроможності сільського господарства потребує професійних знань, підтримки доступу фермерів до яких є пріоритетною складовою аграрної політики країн ЄС. У Франції, наприклад, фінансування неперервної освіти голів фермерських господарств і членів їхніх сімей, які зайняті на виробництві, здійснюється через Фонд забезпечення освіти працівників сільського господарства (FAFFA), формування якого забезпечується за рахунок: національного і місцевих бюджетів, сільськогосподарських палат, профспілок та інших сільськогосподарських організацій, відрахувань від ЄС та спеціальних внесків фермерських господарств. У Данії підготовка дипломованих фермерів включає початкову освіту (6 місяців навчання і 12 місяців на практиці), профтехосвіту (6 місяців навчання і 18 місяців на практиці) і освіту керівника ферми (4 місяці навчання і 14 місяців практики).

У вітчизняній системі підготовки кадрів для сільського господарства відсутня організація професійної освіти голів і членів фермерських та особистих селянських господарств. Про масштабність цієї роботи свідчить те, що такою освітою треба охопити 1,5–2 млн осіб з акцентом на молодих членів господарств. Без державної підтримки цього процесу зробити конкурентоспроможними господарства і галузь у цілому неможливо.

Висновок. У цілому на підтримку сільського господарства в Україні виділяється 1% від вартості валової сільськогосподарської продукції, тоді як в США – 10%, ЄС –

20%, що засвідчує про зовсім незначну роль нашої держави у формуванні економіко-соціо-екологічної конкурентоспроможності вітчизняного сільського господарства.

Негативні наслідки такої політики проявляються у згортанні виробництва цілого ряду трудомістких видів продукції та нарощування їх імпорту, що в окремих сегментах може привести до втрати продовольчої незалежності країни. Знижується трудова активність в аграрному секторі, катастрофічно старіє сільськогосподарське населення через відтік молоді з села, зростає дефіцит професійних кадрів і дипломованих спеціалістів. Деградація сільськогосподарських угідь в основних зернових районах сягає 70% і більше. Зазначені й інші негативні процеси потребують нових підходів до оцінювання і формування конкурентоспроможного сільського господарства, переорієнтації державної політики підтримки даного процесу з урахуванням досвіду, набутого в країнах ЄС в рамках Спільної аграрної політики, до чого зобов'язує і Угода про асоціацію між Україною та ЄС.

Перспективи подальших досліджень. Зазначене ставить перед наукою завдання теоретичного обґрунтування та вироблення форм і методів інституалізації концепції багатофункціональності сільського господарства як інструменту розроблення і методу аналізу державної політики сприяння формуванню економіко-соціо-екологічної конкурентоспроможності сільського господарства. За агроекономічною наукою – також розроблення концептуальних засад оцінювання моделі розвитку екологічно здорового, соціально орієнтованого та економічно життєздатного аграрного сектора з урахуванням набутої у країнах ЄС практики (методика *Indicateurs de durabilite des exploitations agricoles* у Франції, система *Kriteriensystem Nachhaltige Landwirtschaft* у Німеччині й інш).

Література.

1. Малік М.Й., Нужна О.А. Конкурентоспроможність аграрних підприємств. Оцінка рівня та напрями підвищення / моногр. – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – 270 с.
2. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка рівня та напрями підвищення : монографія за заг. ред. Янкового О.Г. – Одеса : Атлант, 2013. – 470 с.
3. Пасхавер Б.Й. Цінова конкурентність аграрного сектора / Б.Пасхавер // Економіка України. – 2007, № 1. – С. 78–87.
4. Березовський В.В. Податкове регулювання конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції / В.В.Березовський, Л.Д.Тулуш // Вісник Сумського національного аграрного університету. – Серія: Фінанси і кредит. – 2008, № 2. – С. 23–28.
5. Шпичак О.М. Економічні механізми державного регулювання ринків сільськогосподарської продукції та їх проблеми. / О.М.Шпичак // Економіка АПК. – 2011, № 2. – С. 150–155.
6. Бородіна О.М. Аграрна політика і конкурентоспроможність аграрного виробництва : моногр. «Конкурентоспроможність економіки України: стан і перспективи підвищення» / За ред. д-ра екон. наук І.В.Крючкової. – К : Основа, 2017. – С. 167–184.
7. Попова О.Л. Сталий розвиток агросфери України: політика і механізми / Ольга Леонтіївна Попова; НАН України, Інст-т екон. та прогнозув. – К., 2009. – 352 с.
8. Conseil Europeen (2001). Conclutions de la Presidence Conseil europeen de Goteborg 15 et f 16 juin 2001 16 p.+annexes (consulte le 23/04/2012 sur) [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/fr/ec/00200-rj.fl.pdf>.
9. Bodiguel L. La multifonctionnalite de l'agriculture: un concept d'avenir? // Revue de droit rural. –aut - sept. № 365. – 2008. – P. 35-39.
10. Code rural. – Paris : Editions Dalloz, 1997. – 1771 p.

11. Касп Э., Беккер М., Нелсон А. Эффективное фермерское хозяйствование /Пер. с англ. и предисл. А.А.Белозерцева. – М.: Агропромиздат, 1991. – 338 с.
12. Макконел К.Р., Брю С.Л. Экономика: принципы, проблемы и политика: пер. с 13-го англ. изд. – М. ИНФРА-М, 2001. – XXXIV. – 974 с.
13. "Оцінка впливу Угоди про Асоціацію / ЗВТ між Україною та ЄС на економіку України: наукова доповідь / за ред. акад. НАН України В.М. Гейця, чл. - кор. НААН, д.е.н. Т.Н.Осташко, чл.- кор НАН України д.е.н. Л.В. Шинкарук .- НАН України, ДУ "Інс-т економ. та прогнозув. НАН України". – К., 2014. – 102 с.

References.

1. Malik M.I., Nuzhna O.A. Konkurentospromozhnist' Agrarnykh Pidpryemstv. Otsinka Rivnya ta Napryamy Pidvyshchennya [Competitiveness of Agrarian Enterprises. Assessment of the Level and Directions of Improvement]. Kyiv, NSC IAE, 2007 [in Ukrainian].
2. Konkurentospromozhnist' Pidpryemstva: Otsinka Rivnya ta Napryamy Pidvyshchennya [Competitiveness of Enterprise: Assessment of the Level and Directions of Improvement]. O.G. Yankovyi (Ed.). Odesa, Atlant, 2013 [in Ukrainian].
3. Paskhaver B.I. Tsinova konkurentnist' agrarnoho sektora [Price competitiveness of the agricultural sector]. Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine, 2007, No. 1, pp. 78–87 [in Ukrainian].
4. Berezovs'kyi V.V., Tulush L.D. Podatkove rehulyuvannya konkurentospromozhnosti sil's'kohospodars'koi produktsii [Tax regulation of the competitiveness of agricultural products]. Vmsnik Sums'kogo natsional'nogo agrarnogo universitetu. Seriya: Finansy i kredyt – Bulletin of the Sumy NAU. Ser.: Finance and Credit, 2008, No. 2, pp. 23–28 [in Ukrainian].
5. Shpychak O.M. Ekonomichni mekhanizmy derzhavnoho rehulyuvannya rynkiv sil's'kohospodars'koi produktsii ta ikh problemy [Economic mechanisms of the state regulation of agricultural products markets and their problems]. Ekonomika APK – The Economy of Agro-Industrial Complex, 2011, No. 2, pp. 150–155 [in Ukrainian].
6. Borodina O.M. Agrarna Polityka i Konkurentospromozhnist' Agrarnoho Vyrobnnytstva, v: Konkurentospromozhnist' Ekonomiky Ukrainy: Stan i Perspektyvy Pidvyshchennya [Agrarian Policy and Competitiveness of Agricultural Production, in: Competitiveness of Ukraine's Economy: State and Prospects for Improvement]. I.V. Kryuchkova (Ed.). Kyiv, Osnova, 2017, pp. 167–184 [in Ukrainian].
7. Popova O.L. Stalyy Rozvytok Agrosfery Ukrainy: Polityka i Mekhanizmy [Sustainable Development of Ukraine's Agrosphere: Policy and mechanisms]. Kyiv, NAS of Ukraine, Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine, 2009 [in Ukrainian].
8. Conclusions de la Presidence. Conseil europeen de Goteborg 15 et f 16 juin 2001. Conseil Europeen, 2001, available at: https://www.senat.fr/fileadmin/Fichiers/Images/commission/affaires_europeennes/Conclusions_CE/goteborg_juin2001.pdf [in French].
9. Bodiguel L. La multifonctionnalite de l'agriculture: un concept d'avenir? Revue de droit rural, 2008, No. 365 (aut -sept.), pp. 35–39 [in French].
10. Code rural. – Paris : Editions Dalloz, 1997. – 1771 p.
- 11.Castle E., Becker M., Nelson A. EffektivnoeFermerskoeKhozyaistvovanie [Farm Business Management: The Decision Making Process]. Moscow, Agropromizdat, 1991, p. 273 [in Russian].
12. McConnell C.R., Brue S.L. Ekonomika: Printsipy, ProblemyiPolitika [Economics: Principles, Problems, and Policies]. Moscow, INFRA-M, 2001, XXXIV, p. 974 [in Russian].
13. Otsinka Vplyvu Uhody pro Asotsiatsiyu / ZVT mizh Ukrainoyu ta ES na Ekonomiku Ukrainy. Naukova dopovid' [Assessment of the Impact of the Association Agreement / FTA between Ukraine and the EU on Ukraine's Economy. Scientific report]. V.M. Heyets, T.N. Ostashko, L.V. Shynkaruk (Eds.). Kyiv, NAS of Ukraine, Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine, 2014 [in Ukrainian].

Молдаван Л.В., д.э.н., профессор,
заслуженный экономист Украины,
главный научный сотрудник отдела форм

и методов хозяйствования в агропродовольственном комплексе
ГУ "Институт экономики и прогнозирования НАН Украины.

ЭКОНОМИКО-СОЦИО-ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА И РОЛЬ ГОСУДАРСТВА В ЕЕ ФОРМИРОВАНИИ

Обоснован новый подход к оценке конкурентоспособности сельского хозяйства в контексте признанной мировой агроэкономической наукой и практикой концепции его многофункциональности, институализированной в документах ООН в качестве метода разработки и инструмента анализа устойчивого (экономико-социо-экологически сбалансированного) развития отрасли. Изложены особенности аграрных политик, направленных на формирование экономически жизнеспособного, социально ориентированного и экологического здорового аграрного сектора, аргументированы направления и способы участия государства в этом процессе.

Prof. L.V. Moldavan, Doctor of Economics, Honored Economist of Ukraine,
Chief Scientist of the Department of Forms and Methods of Economy
Management in Agro-Food Complex, "Institute of Economics and Forecasting
of the National Academy of Sciences of Ukraine" State University

ECONOMIC AND SOCIO-ECOLOGICAL COMPETITIVENESS OF AGRICULTURE AND ROLE OF THE STATE IN ITS FORMATION

The author substantiates a new approach to assessing the competitiveness of agriculture in the context of the concept of its multifunctional purpose acknowledged by the world agro-economic science and practice. According to this concept, the industry simultaneously with economic functions performs equivalent and irreplaceable social and environmental functions that are not paid by the market, but are significant for the peasantry and society as a whole, thus necessitating the state support. The author analyzes the origins of the concept of multifunctionality of agriculture and its recognition by the method of development and tools of the analysis of agrarian policies, aimed at the formation of an economically viable, socially oriented and environmentally sound agricultural sector. The necessity of an integrated approach to assessing the economic and socio-ecological competitiveness of agriculture is proved. Accordingly, the indicators are substantiated, which characterize: efficiency of entrepreneurial activity, social benefits for society as a whole and social values for people producing and consuming agricultural products and level of environmental safety of the industry. It is proved that the basis for building the economic-socio-environmental policy of agrarian sector is (i) the optimally rational allocation of agricultural land between the subjects of production (competing subjects) and (ii) organization of agricultural land use with the target points on: preservation and increase of productivity of agriculture; ensuring food security and food independence of the country; creation of conditions for effective employment and permanent settlement status of rural population, increase of wages and welfare of agricultural producers; promotion of ecological and economic arrangement of rural territories and population of rural settlements. Objective factors and directions of the state support of economic (balancing supply and demand and stabilizing prices, stabilizing producers' revenues through compensatory payments, preferential lending, insurance, etc.), social (programs for support of processing of products, development of agro-tourism, participation of the state in diversification of farm activity, development of auxiliary non-agricultural productions) and ecological (preservation of the environment and biodiversity, transition to biological agriculture, afforestation of degraded agricultural land removed from cultivation, expansion and reconstruction of field forest protection plants, etc.) functions of agriculture are grounded. The role of professional knowledge in forming a competitive agrarian sector is singled out and directions for improving training of agricultural personnel are identified.

Keywords: competitive environment; multifunctionality of agriculture; levelling of reproduction conditions; policy of socio-ecological orientation of the industry's competitiveness.